

VILNIUS

Iki 1914 m. priklausęs lenkams³³, nuo 1918 m. – lietuviams, paskutinio karo pradžioje užimtas rusų, o vėliau užkariautas vokiečių, Vilnius 1942 m. pradžioje buvo puikus eksperimentinis laukas, patvirtinantis rasinę ir tautinę neapykantą. Tuo metu mieste gyveno penkių tautybių žmonės: lietuviai, lenkai, vokiečiai, rusai ir žydai, ir kiekviena iš šių grupių, be jokių išimčių, nekentė kitų keturių. Autentiškas, mums nepaaiškinamas priešiškus, negalint jo parodyti akivaizdžiau, būdavo reiškiamas pagiežingais žvilgsniais, pereinant į kitą gatvės pusę, kad neprasilenktum, ironiškomis šypsenomis, o kartais net iš paniekos tai pastebimai, tai ne taip pastebimai nusispjaunant.

Nežinau, kokios keistos traukos ar įgimtos bendrystės galia mes, ispanai, gerai sutarėme su visais. Mums būdavo skirtos gražiausios jaunų aristokratių lenkaičių, mobilizuotų dirbti *Soldatenheimuose*, šypsenos; didžiausias vien formaliai pareigas einančių civilių lietuvių pareigūnų dėmesys; nuoširdžiausi santykiai su rusais: baltaisiais ir raudonaisiais, kolaborantais ir kaliniais; vokiečių jau net neminėsiu; mums, vieninteliams draugiškai nusiteikusiems *Ghetto* lankytojams, dėkingai šypsodavosi net žydai. „*Ich Jude; ist verboten sprechen*“³⁴, perspėdamos sakydavo merginos, tačiau nuoširdžiais pokalbiais greitai sulaužydavome griežtas okupantų kariuomenės taisykles.

Vilnius buvo lenkiškas, nepaisant tautų ir rasių audinio, kurį šio miesto žemėje audė istorija. Lenkiškas, katalikiškas ir europietiškas, ant miesto vartų iškaltais žodžiais „*Ave Maria, gratia plena*“, kurie mums taip suvirpino sielą, kai 1941 m.

³³ 1914 m. lenkai ir žydai sudarė miesto gyventojų daugumą, bet nepriklausomos Lenkijos tada nebuvo. (leid. past.)

³⁴ Aš – žydas, kalbėti draudžiama (*vok.*).

Vokiečių kariuomenės technika netoli Vilniaus Aušros vartų. Tolumoje matyti užrašas „Ave Maria“. 1941 m.

liepą, prieš traukdami į frontą, ten kelioms valandoms stabtelėjome. Lenkiška ir europietiška, gal net paryžietiška, jo kavinių ir *music-hall* atmosfera, neišsklaidoma net tvirtų kariškų žingsnių. Lenkiškos ir europietiškos jo aikštės, kuriose šventinėmis dienomis vykstant koncertams žmonės sukosi apžvalgos rate aplink grojančią ant pakyls kapelą. Vakarietiška muzika ir prancūzų kalba, kurios mokėsi vidurinė klasė. Europietiški lotyniškieji *Trykiriazys*³⁵, kurie ant aukščiausio miesto kalno vedu į sovietinius Rytus stovėjo it siena ir vėliava. Kryžiuočių riteriai anais laikais juos gynė nuo Aukso ordos³⁶, o ant Vilijos krantų vis dar stūksojo jų statytų senųjų tvirtovių griuvėsiai. Visa alsavo pasipriešinimu šio miesto įliejimui į bedvasę Rytų stepę.

³⁵ Trys kryžiai (leid. past.)

³⁶ Kryžiuočių riteriai Vilniaus niekada nebuvo užėmę, todėl ginti negalėjo. (leid. past.)

Atrodys neįtikėtina, tačiau tikra tiesa, kad net pačiame lenkų penktosios kolonos generaliniame štabe pakako raudonos ir geltonos spalvų antsiuvo ant milinės rankovės, kad būtume visiškai saugūs. O vėly vakarą, tamsoje vykstant bombardavimams, mums vaikstant tuščiomis gatvėmis, užtekdamo traukti dainas, kurios vienareikšmiškai bylojo, kad esame ispanai, ir galėdavome būti tikri, kad nei kulkos į nugarą, nei sprogmens nuo stogo, taip dažnai ten pasitaikančių, į mus nepaleis.

Ne veltui sekmadieniais pasprukdavome iš *Wehrmacht Gottesdienstelle*³⁷ ir pasklisdavome po miesto bažnyčias, kur petys petin su miesto gyventojais lenkais išklausydavome mišias, lygiai tokiems pat rožiniams sukantis ir jų, ir mūsų rankose. O jei okupantų pykčiui kariškos uniformos įsimašydavo ir į dievobaimingą procesiją, matyt, meldžiant išvadavimo, jos būdavo ispanų karių.

Mūsų romantiškai mylėtos Marijos Valevskos, Irmos, Marusios ir Vandos. Prisimindavom viską, ką žinojė apie Šopeną, pramaišiu minėdavome Valdemosą ir Varšuvą, Kosciuską ir Mostoleso merą, Adomą Mickevičių ir Migelį de Servantesą. Vilnius buvo beveik ispaniškas miestas: ten stotyje verkė sužadėtinės ir motinos, ten moterų rankos mūsų marškinuose siuvinėjo strėles³⁸, iš ten į frontą keliavo laišakai, kuriuose klausta, kada baigsis karas. Visa tai buvo gražu, tačiau karas – žiaurus ir pragaištingas; širdgėla suspaudžia pagalvojus, kas ištiko tuos vargšus žmones, su kuriais taip nuoširdžiai sutarėme, kurie mums buvo dvasios skydas prieš komunizmo rūstybę, malonioji gyvenimo pusė, kritusius po naujųjų barbarų pentiniais.

„Vilniuje“ ar „Vilniaus“ – rusams ir lietuviams; „Wilna“ – vokiečiams, taip pat mūsų mokyklų vyresniųjų klasių geografijos vadovėliuose; „Wilna“ – lenkams; ten, toje pačioje žė-

³⁷ Vermachto pamaldų (vok.).

³⁸ Greičiausiai turima omenyje Mėlynosios divizijos emblema, kurioje vaizduojamas hitlerinės Vokietijos geležinis kryžius ir penkios sukryžiuotos strėlės Ispanijos vėliavos spalvų fone.

mėje, kurioje guli maršalo Pilsudskio, kažkada išvadavusio savo tėvynę nuo komunizmo, širdis, palikome mirtinai sužeistų ir į ligoninę patekusių bendražygių kūnus. Žinau, kad ant jų kapų, kaip ir tais senais laikais, moterų rankos vis paliks gėlių, bylojančių, kiek daug mus sieja su Lenkija, nepaisant atstumų, nepaisant karo.

DAVINYS JUODAI DIENAI

Tikrą badą patyrėme tik Posado apgulties dienomis, kai tiekimas buvo praktiškai neįmanomas: užnugaryje transportas buvo sutrikęs (mašinos įklampusios sniege, benzinas sušalęs į ledą), be to, sunku atgabenti maisto iš Ševeliovo į vienuolyną, o iš ten į Posadą.

Gerai, kad pirmomis dienomis pavyko prikaupti pakankamai kepalų duonos, kuri buvo nepavaldi laikui ir, aptepta kas kart vis mažesniais margarino gabalėliais, buvo pagrindinis mūsų maistas, kol ištrūkome iš to pagraro.

Iš pradžių gelbėjomės ieškodami paslėptų bulvių, bet jos greit baigėsi. Be to, bent jau mano skyriui vargus palengvino kritęs stambokas arklys, iš kurio galinių šlaunų išsipjaudavome puikių filė, kol pasiekėme kaulą. Tai buvo tobulai išsilaičiusi šaldyta mėsa, gal net per daug gerai, nes pjauti ji buvo net per kieta, tad mėsos gabalėlius tekdavo išsigremžti mačete.

Visur Rusijoje, kur lankėsi Divizija, gyventojai labai mėgsta agurkus. Juos konservuoja labai paprastai: sumerkia į vandenį, kuris paspaudus pirmam šaltukui suledėja, o paskui po truputį išsitraukia ir valgo. Indai – paprastos statinės. Agurkai Posade mums irgi gerokai padėjo kovoti su alkium.

Kai atvykdavo koks nors daviniu nešinas bendražygis – tris ar keturis kartus motociklais ten atvažiavo Fernándezas de Córdoba ir Vilaplana – džiaugsmo šūksniai skambėdavo visame fronte ir iš kiekvienos pozicijos ateidavo specialus pasiuntinys pasiimti savo dalies. Atveždavo lengvų užkandžių: šokolado, čiulpiamų saldainių, sūrio. Savo aukso vertės davinių saugodavome audinio skiautėje, o valgėme jį kaip maži vaikai, pasak Carlosa de Lunos – kaip *Piyayas*³⁹: lėtai, pasimėgaudami, kad kuo ilgiau užtektų.

³⁹ El Piyayo – XX a. pradžios Ispanijos gitaristas, dainininkas ir aktorius.

Besigydančio ispanų kario pietūs. Sočiai prisikirsti fronte pavykdavo nedažnai.

Vieną dieną vos išvengėme rimto konflikto tarp Patiño ir Gestoso skyrių. Visiškai atsitiktinai, kaip kare pasitaiko, nebuvome pakviesti pasiimti daavinio, o mūsų dalį, konservuotos mėsos skardinę, kurių buvo atgabenta, pasiėmė Gestoso skyrius ir padėjo prie savo atsargų. Mus skyrė vos 150 metrų, bet vieni kitų nematydavome dienų dienas, pirmiausia todėl, kad nenorėjome eiti iki kito skyriaus pozicijos, žinodami, kad bet kurią akimirką teks kniūbsčiam pulti ant žemės; o antra, tą trumpą valandėlę, kai nelošdavome kortomis ir nereikėdavo budėti, stengdavomės nors trumpai pasnūduriuoti – tik ne įmigti – pačiomis neįtikėčiausiomis pozomis. Tačiau po trijų dienų sužinojė, kad Gestoso skyrius paėmė mūsų daavinį (maždaug puskilogramį šešioms asmenims), nė akimirką nedvejojome ir, suprasdami reikalo svarbą, mudu su Castru išėjome jo parsinešti.

Patyrę visus minėtus nepatogumus, pagaliau pasiekėme poziciją, kurioje buvo Gestosas su savo vyrais. Sveikindamiesi jie neslėpė džiaugsmo, bet vis tiek iš veidų matėme, kad jautėsi tokie prasikaltę, jog nežinojo kur dėtis. Bandė

nukreipti mūsų dėmesį pasakodami apie paskutinę ataką. Gestosas, kurio milinę peršovė trys kulkos, parodė naujausių aukų kūnus, diena iš dienos besipuikuojančius tarp prieštankinių patrankų ir miško linijos. Bet mums rūpėjo tik viena.

– Kur mėsa?

– Kokia mėsa? – kaip tikras galisas klausimu į klausimą atsakė seržantas, siekdamas pelnyti laiko (Ferrerą apsimitė miegas ir nusuko galvą, kad mūsų nematytų).

– Kokia mėsa? Ta, kurią Tonas atnešė prieš tris dienas.

– Prieš tris dienas?

– Gana, neapsimetinėkit. Kur mėsa?

Jiems net užteko cinizmo pasiteirauti, ar mes neapgirtę. Ant žemės pamatę skardinę, nusikaltimo įrodymą, ėmėme plūsti ir miegančius, ir nemiegančius tokiais žodžiais, kokie leistini tik kare. Kaip tik tada prasidėjo susišaudymas, nežadantis nieko gera, todėl surūgę grįžome į savo žeminę. Be to, besiginčydami išgirdome ir senų nuoskaudų, neva kai „Naujojoje Minicoje“ mūsų seržantas Patiñas dalijo daavinius, mums atitekdavo geriausi... Ir tai buvo tiesa. Jie net išsižeidė, kad neįvertinome jų pasiaukojimo, mat dvi dienas ištvėrė nesuvalgę tos mėsos. Kadangi nesirodėme, jie „manė“, kad įvyko nesusipratimas ir jiems teko didesnis daavinys. Trumpai tariant, išūliai šypsodamiesi jie tvirtino, kad mėsa labai skani, ir kartojo Patiño posakį, kurį jis panašiomis aplinkybėmis kartodavo gal juokais, o gal ir rimtai: „Pinigus kaip broliai, duoną kaip vilkai.“

Kaip dažnai prisimindavome Grafenvėro lašinius, *Piedzankos* vištas ir lengvabūdiškai valgytą daavinį juodai dienai! Stovykloje gaudavome žirnienes su tokiais lašinių gabalais, kad net toreadoras neįveiktų, o mums ilgainiui ji net įgriso. Mažame Lenkijos kaimelyje *Piedzankoje*, į kurį atvykome būdami tikrais sacharino milijonieriais, rydavome akimis, o viena kita pusiau iškepusi višta buvo palaidota nė nepargauta, kaip mūsų besotystės auka. Apie daavinį juodai dienai reikia pasakoti neskubant.

Tarp daugybės keistų dalykų, kurių Grafenvėre mums davė vokiečiai (kai kurių paskirties nesupratome net keletą dienų), mus stebino balti maišeliai. Jų viduje iš pažiūros buvo stori domino kubeliai ir konservų skardinėlė. Tai „davinyų juodai dienai“. Jis buvo skirtas tik kraštutinėms aplinkybėms, apsupties atvejui ir kaip paskutinė priemonė, kad nemirtum iš bado. Maišelyje buvo koncentruotų miltų sausainių su vitaminais, kalorijomis ir dar nežinia kuo ir koncentruotos mėsos skardinė. Mūsų vadai labai aiškiai pasakė, kad davinių juodai dienai reikia saugoti kiek įmanoma ilgiau, jį galima vartoti tik gavus aukšto vado leidimą. Kai buvo išlaisvinti didvyriškai Narviką gynę kariai, apie jų nepalaužiamą dvasią bylojo tai, jog jie nepalietė davinio juodai dienai.

Jau keletą dienų žygiavome fronto link, kai kuopoje pasklido gandas, jog sausainiai iš davinio juodai dienai labai tinka valgyti su šokoladu, o mėsa labai skani sumaišius ją su virtomis ir svieste apkeptomis bulvėmis. Visus apėmė kažkoks kolektyvinis šėlsmas: baltieji maišeliai buvo barbariškai išniekinti ir atidaryti, mačėtėmis negailestingai prakirstos gležnos skardinėlės. Visa tai vyko po visiškos paslapties šydu, lyg rengtume kokią „juodąją puotą“, kurioje sąžinės graužatis buvo tiesiogiai proporcinga pilvo džiaugsmais.

Manau, pirmojo „išpuolio“ išvengė ne daugiau nei tuzinas davinių juodai dienai. Slegiant bendram atsakomybės jausmui, mums labai rūpėjo streiklaužiai, todėl nedelsdami vieną po kito suradome tuos, kurie „dar“ nebuvo suvalgę savo davinio, ir žiauriai nubaudėme, o jie nežinojo, kaip atsiprašyti.

Tačiau išmušė tragiška valanda. Ašmenoje mums pranešė, kad bus patikrinimas ir šalia kitų daiktų, kuriuos reikės parodyti puikiausios būklės, buvo nurodytas ir garsusis davinyų juodai dienai. Kilo panika, net buvo ruošiamasi šturmuoti sveitimas intendantūras. Galiausiai išsirikiavome be jo ir laukėme, kas bus. Jei kuris nors ir turėjo, nedrįso jo rodyti, kad nesugadintų to ne itin pagirtino „Avių šaltinio“⁴⁰.

⁴⁰ *Fuenteovejuna*, Lope de Vegas (1562–1635) pjesė.

Lauko užkandis
prie tanko.

Apžiūra įvyko kaip įprasta. Mums nieko nesakė, nors davinių juodai dienai trūkumas tiesiog badė akis. Išsiskirstėme linksmai nusiteikę ir net kiek didžiuodamiesi: jei negavome pylos, kai kurie drąsiai tvirtino, kad vadų daviniai juodai dienai irgi seniai išgaravę. Tai mįslė, kurios taip ir nepavyko įminti, bet jie neerzino mūsų kartodami: „Dar paminėsit davinį juodai dienai.“ Tikrai paminėjome!

O kai gavome po maišelį čiulpiamų vaisinių saldainių, kai kurie bendražygiai griežtai atsisakė juos valgyti, teko įsikišti vadams ir liepti juos sučiulpti. Buvo pasklidęs gandas, kuriuo kai kurie netruko patikėti, kad tie saldainiai pakerta jėgas ir veikia kaip antiafrodiziakai (na, ten buvo sakoma kitaip, bet čia pavartosiu tokį terminą). Kai iki fronto dar buvo likę daug kilometrų, nepatikliai kartojo: „Pažiūrėsim, kas juos valgys!“

ŠALTIS

Man atrodo, kad žemiau 25 laipsnių nebėra skirtumo. Bent jau nei aš pats, nei mano bendražygiai neįjautėme jokio skirtumo, kai termometro stulpelis nusileisdavo žemiau tos ribos.

Nežinau, kaip apibūdinti Rusijoje patirtą šaltį, nes „siaubingai šalta“ sakome, kai darganotą spalio dieną pūstelėjus lengvam vėjo gūsiui pasistatome lietpalčio apykaklę. Todėl užuot ieškojęs epitetų, kurie tokiais atvejais niekada neatrodo pakankamai tikslūs, geriau priminsiu šalčio padarinius, kad susidarytumėte įspūdį, kaip ten buvo šalta.

Visi su malonumu prieš daugybę metų skaitėme „TBO“ komiksus, kuriuose žvejas merkdavo meškerę į kokios nors upės lede pjūklui išpjautą ar gręžtuvu išgręžtą skylę. Tas žvejas patyrė visokiausių nuotykių, bet mes juos pamiršome, tačiau atmintyje kuo puikiausiai išliko dailus apskritimo kraštas, tvirtu ledu padengtas vanduo aplinkui ir žvejo valas, įmerktas į povandeninio gyvenimo paslaptį. Kas nesvajoto pats tai patirti? Tai buvo vienas iš malonumų, kuriuos mums dovanojo karas žiemą. Dauguma mūsų jau nebesvajoja išgręžti skylę lede ir stebėti, kaip po akmenine nejudria balta danga kunkuliuoja gyvenimas, nes tai jau patyrėme. Tik nesitikėjome ten rasti nei žuvų, nei batų, nei kito šalia žvejojančio žvejo kabliuko, nei banginių kaip pasakų paveikslėliuose, o tiesiog vandens. Vandens, kurį reikėdavo nuolat maišyti, nes trumpam užsižiopsojus jis iškart imdavo ledėti. Termometro stulpelis virš Ilmenio nusileido iki 53 laipsnių žemiau nulio.

Kai budėdavome, nepaisant keturių porų kojinių, normalių batų ir veltinių aulinukų, kojos kaipmat suledėdavo ir būdavo bjauru, nes budint pavojingose vietose nelikdavo kitos

Spaudžiant „rusiškam šalčiui“.

išeities, kaip tik nuolat trepsėti. Iš šono galėtum pagalvoti, kad taip kvailai spurdėdamas esi lengvesnis taikinyš priešui, tačiau budėtojas turėdavo būti dar akylesnis, apsukresnis ir dar geriau sugebėti maskuotis.

Prasidėjus mūšiui būdavo galima rinktis iš dviejų galiomybių. Pirma, kautis mūvint pirštines: ginklą valdydavai nerangiai, pirštas sunkiai lįsdavo prie nuleistuko, o smulkių detalių išvis nesugraibydavai, tačiau rankų nenušaldavai, o nusimovus pirštines tai būdavo neišvengiama. Grėsdavo „škotiškas“ nudegimas, prasidėdavęs nušalimu ir paąstrintas sušilus nuo šūvių įkaitinto metalo.

Jeigu ilgiau įsistebeilydavai į vieną tašką, užmerkdamas akis jausdavai, kaip lūžta plonytis ašarų ledas, o viršutinės blakstienos darosi panašios į nedidelį baltą stogelį. Sekretą, iš kurio nosyje formavosi varvekliai, buvo daug lengviau nusišnypti nykščiu ir smiliumi nei į nosinę.

Jei žygiuodamas išsitraukdavai gertuvę troškuliui numalšinti, ją užsivertęs išgirsdavai nemalonų aliuminio barškalo garsą. Vanduo gertuvėje būdavo sušokęs į ledą, o sustoti, susikurti laužą ir jį atšildyti negalėjai. Tekdavo čiulpti ledo gabaliukus arba pirmaisiais žiemos mėnesiais, kai sniegas dar buvo purus, gerti jį saujomis. Bet jo skonis būdavo kaip miesto šventėse parduodamos cukraus vatos, kuri smalžiems nenumalšina noro suvalgyti kokį tikrą saldumyną.

Suledėjusios duonos neįpjaudavome nei paprastu, nei sulankstomu peiliu, nei mačete, kaip Alikantės kalėdinės nugos⁴¹. Dvi sviestinės dalys sulipdavo it suvirintos. Vyną ir šampaną, kurio mums dosniai atsiųsdavo, galėjome išdalyti po puskilogramį asmeniui, tik pirma reikėdavo nuo sušalusio gėrimo luito nuimti prie jo prilipusias suskilusio butelio šukes. Iš kavos koncentrato ir kondensuoto pieno būdavo paprasta pasidaryti gerokai kietesnių čiulpiamų saldainių nei tie, kurių prieš karą būdavo Ispanijoje. (Kur dingo čiulpiami kavos su pienu saldainiai?) Šaltis viską stingdė į akmenį, ir daugybės gardumynų, kurių šiaip niekas nekištų prie ugnies, būdavo neįmanoma valgyti nepašildžius.

Su šalčiu kovojome paprasčiausiu ir veiksmingiausiu būdu: kurdami laužus ir nuolat kaitindami pačių susimeistruotas krosneles. Sudegindavome nesuvokiamą kiekį malkų, kurių reikėdavo prisirinkti savo prakaitu. Troitskoje, priešais Naugardo kapines, buvome įvedę taisyklę, kad po budėjimo niekam nevalia grįžti į žeminę be kokio rąsto ar lentos. Taip paviljonas, kuris tame *kolchoze* buvo skirtas traktoriams, arklams ir kitiems padargams laikyti, neteko sienų ir stogo. Nebūdavo lengva išlupti lentą, tvirtai prikaltą storomis vinimis, o po budėjimo grįždavome gerokai pavargę, todėl atsirasdavo gudruolių, kurie tryptelėdavo ant jau sukrautų lentų, kad atrodytų, jog atnešė ir

⁴¹ *Turrón de Alicante* – kalėdinis saldumynas iš neskaldytų migdolų.